

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ
ТА ЗА ЗАКОНОМ****COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF INHERITANCE BY WILL AND BY LAW****Баранова Л.О., студентка II курсу***Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***Товстик А.О., студентка II курсу***Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

На сучасному етапі розвитку людства спадкові правовідносини посідають значне місце в житті людини. Вони серед інших цивільних є чи не найбільш поширеними, адже кожен індивід рано чи пізно стає їх учасником. Так, спадкування існує двох видів: за законом та за заповітом. Проте не кожна особа може чітко визначити для себе відмінності між видами спадкування та обрати той, що буде кращим для неї. Державна служба статистики підтверджує, що українці віддають перевагу спадкуванню за законом, проте з кожним роком набирає своєї поширеності складення фізичною особою заповіту.

Так, стаття присвячена відображенню відмінностей між спадкуванням за законом та спадкуванням, що ґрунтується на засадах заповіту. Кожен член суспільства хоче, щоб після його смерті все надбане ним майно (як рухоме, так і нерухоме) перейшло до близьких йому людей. Цивільний кодекс України врегулює це питання і дає можливість особі визначити долю свого майна у разі смерті, указавши особливості його розподілу в заповіті. Проте спадкове право забезпечує захист прав та інтересів усіх членів сім'ї померлого шляхом закріплення у законі порядку набуття та розподілу часток у спадщині.

Дослідження також висвітлює історичні віхи видів спадкового права, їх виникнення на теренах України.

Найбільшою відмінністю спадкування за законом та спадкування, що ґрунтується на засадах заповіту, є саме коло осіб. Законом передбачається тісне коло фізичних осіб, які можуть отримати спадщину за законом у порядку черги, проте у заповіті спадкоємцем може бути як фізична, так і юридична особа, а також суб'єкти публічного права, що визначається самим спадкодавцем. Іншими відмінностями є: історичний час виникнення, юридична підстава здійснення спадкування, розмір частки тощо.

Ключові слова: спадкове право, власність, спадкування за законом, спадкування за заповітом, спадщина.

At the present stage of human development inheritance legal relations occupy a significant place in human life. Such legal relations among other civil ones are almost the most common, because every individual sooner or later becomes a party to them. In particular, there are two types of inheritance: by law and by will. However, not every person can clearly distinguish for herself the differences between the types of inheritance and choose the one that will be best for her. The State Statistics Service confirms that Ukrainians prefer to inherit according to the law, but every year it becomes more and more common for an individual to make a will.

Thus, the article is devoted to reflecting the differences between inheritance according to the law and inheritance based on the principles of the will. Every member of society wishes that after his/her death all the property acquired by him/her, both movable and immovable, would go to the people close to him/her. Civil Code of Ukraine regulates this issue and allows a person to determine the fate of his property in case of death, specifying the peculiarities of its distribution in the will. However, inheritance law protects the rights and interests of all members of the family of the deceased, by enshrining in the law the order of acquisition and distribution of shares in the inheritance.

The study also highlights the historical milestones of types of inheritance law and their emergence on the territory of Ukraine.

The biggest difference between inheritance according to the law and inheritance based on the principles of the will exists precisely in the circle of persons. The law provides a close circle of individuals who may receive an inheritance under the law in the order of his turn, but in the testament heir can be both natural and legal persons, as well as subjects of public law, determined by the testator himself. Other differences are: historical time of occurrence, legal basis for inheritance, the size of the share, and so on.

Key words: inheritancelaw, property, inheritancebylaw, inheritancebywill, inheritance.

Виникнення і розвиток спадкових правовідносин не можна уявити без такого поняття, як «спадщина». Спадщина – це те, що спадає з плечей людини; те, що вона залишила на землі після свого відходу [1, с. 49]. У науковій літературі правильно зазначено, що за відсутності спадщини спадкування не відбувається [2, с. 19]. Поняття «спадщина» охоплює права та обов'язки померлої фізичної особи, які переходять до її спадкоємців як єдине ціле. У теорії спадкового права спадщина уявляється приблизно однаково: як комплекс прав і обов'язків [3, с. 17], певна частина цивільних прав і обов'язків або ж їх сукупність. Безумовно, спадщина є базовою категорією спадкового права, однак ні Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), ні інші акти цивільного законодавства не визначають відповідного доктринального положення. Але при цьому ЦК України містить норми, в яких зазначається склад спадщини (ст. 1218 ЦК України), до якого входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини.

Метою статті є відображення відмінностей спадкування за законом та спадкування, що ґрунтується на засадах заповіту.

У науці дослідженням спадкових правовідносин займалися такі вчені: Л. Брукатський, О. Грін, Ю. Заїка, Є. Орач, З. Ромовська, Б. Тишик, О. Печений та інші.

Статтями 1216 та 1217 ЦК України визначається спадкування як перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Спадкування майна здійснюється: 1) за законом; 2) за заповітом [4].

Нині спадкування за законом трапляється частіше, ніж спадкування, що ґрунтується на підставі заповіту. За даними Державної служби статистики, у 2017 році померли 574 тисячі людей, а заповітів було складено 146 856. Виходить, що майже кожен 4-й українець складає заповіт. А в 2018 році було складено 145 380 заповітів.

Звертаючись до історії виникнення видів спадкування, можемо вказати на першу відмінність. Так, спадкування за законом та спадкування за заповітом розмежовані в часі виникнення. Як засвідчують історичні віхи римського приватного права, спадкування за законом з'явилося раніше, ніж за заповітом [5, с. 219]. Це пояснюється тим, що відповідно до приписів стародавнього права особа спадкодавця визначалася устроєм сім'ї та роду. Стано-

вище її членів не могло змінюватися приватною волею індивіда, тому не підлягали будь-яким змінам встановлені змістом зазначеного устрою основоположні засади спадкування. Із розвитком суспільних відносин потреба людини в розпорядженні власним майном у разі настання своєї смерті істотно зростала. Таким чином, чинне законодавство світових держав поступово розпочало включати заповіт до основних підстав здійснення спадкування, що стало можливим завдяки визнанню права приватної власності [6, с. 37].

За часів існування СРСР провідну роль у прийнятті спадщини відіграло саме спадкування, що втілювалося на підставі приписів закону, а не положень заповіту. Це пояснювалося тим, що дійсна на той час у нашій державі адміністративно-командна система управління, не визнаючи права приватної власності, всіма можливими засобами активно перешкоджала нормальному функціонуванню останнього [7, с. 27–28].

В умовах сьогодення створення особистого розпорядження в разі смерті набуває свого розповсюдження. Тобто все більше українців надають перевагу спадкуванню за заповітом. Однак спадкування за законом залишається найбільш поширеним видом.

Проаналізувавши зміст статті 1222 та ч. 2 статті 2 ЦК України, можна зробити висновок, що за тестаментоздатним спадкодавцем закріплюється право заповісти власну спадщину учасникам цивільно-правових відносин, до яких належать: фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.

Оскільки спадкування за заповітом дає можливість заповісти майно юридичним особам, необхідно зазначити, що достатня кількість учених доходять висновку, що поняття «інші суб'єкти публічного права» є досить завуальованим і не має чіткого пояснення. Я.В. Ковальчук стверджує, що під вищезазначеними учасниками цивільно-правових відносин необхідно розуміти: міжнародні організації (як-от ООН, МАГАТЕ), об'єднання вітчизняних юридичних осіб (асоціації, промислово-фінансові групи, спілки), іноземні юридичні особи та їх об'єднання (фірми, консорціуми, концерни, холдинги), а також велику кількість інших суб'єктів, коло, функції та засади діяльності яких зуміли отримати офіційне закріплення у приписах відповідних законів та підзаконних нормативно-правових актів, що утворюють систему вітчизняного і/або зарубіжного цивільного законодавства [8, с. 199].

Під час спадкування за законом майно переходить до зазначених у законі спадкоємців, а саме фізичних осіб, відповідно до встановленої черговості, тобто до визначеного кола осіб.

Як бачимо, між зазначеними учасниками цивільно-правових відносин наявне певне співвідношення, що полягає у тому, що будь-який спадкоємець за законом може стати спадкоємцем за заповітом, проте не кожен спадкоємець за заповітом може стати спадкоємцем за законом.

Відповідно до чинного законодавства право на складання заповіту має фізична особа з повною цивільною дієздатністю, але заповіт все одно продовжує діяти, навіть якщо після складання заповіту особу визнано недієздатною. Проте під час відкриття спадщини за законом питання щодо дієздатності особи спадкодавця не має значення.

Також варто зазначити, що коло спадкоємців за заповітом устанавлюється тестаментоздатним спадкодавцем, а за законом – безпосередньо приписами ЦК України.

Підстави здійснення спадкування за заповітом істотно відрізняються від загальних правил здійснення спадкування за законом. Так, перше ґрунтується на особистому розпорядженні фізичної особи в разі своєї смерті, а друге – на настанні юридичних фактів, наприклад: якщо фізична особа не залишила заповіту; якщо заповіт виявився недей-

сним; спадкоємці за заповітом не прийняли спадщину; якщо фізична особа розпорядилася лише частиною свого майна тощо.

Маємо також наголосити на відмінності спадкування за законом та за заповітом у питанні розміру спадкової частки. Згідно з частиною 1 статті 1267 ЦК України частки у спадщині кожного зі спадкоємців за законом є рівними. Варто зазначити, що існують винятки, а саме: 1) спадкоємці за усною угодою між собою, якщо це стосується рухомого майна, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них; 2) спадкоємці за письмовою угодою між собою, посвідченою нотаріусом, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них, якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів. Якщо говорити про спадкування за заповітом, то наявна інша ситуація. Так, розмір часток кожного з обраних спадкоємців визначається заповідачем, але не варто забувати про права на обов'язкову частку в спадщині, що мають певні суб'єкти цивільно-правових відносин, а саме: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки. Ці особи спадкують половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом, незважаючи на зміст заповіту. Розмір обов'язкової частки може зменшити лише суд з урахуванням відносин, що склалися між спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, що мають істотне значення.

Спадкування за законом має й інші особливості, відмінні від спадкування за заповітом. Так, існує різниця обсягу прав осіб, які є спадкоємцями.

На відміну від спадкування за заповітом у процесі спадкування за законом черговість спадкування може бути змінена, а саме: а) за взаємною згодою (договором) спадкоємців; б) за рішенням суду.

Договір, що укладають спадкоємці між собою, має бути нотаріально посвідчений та не може порушувати прав тих спадкоємців, які не беруть у ньому участі, а також тих спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку.

Проте черговість також може бути змінена за рішенням суду. За позовом особи, яка є спадкоємцем наступної черги, суд може визнати за нею право на спадкування разом зі спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, якщо судом буде встановлено, що ця особа надавала матеріальну допомогу, опікувалася та надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який був у безпорадному стані через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво [9, с. 780].

Варто зазначити щодо спадкування за правом представлення, яке можна вважати особливим порядком закликання до спадкування спадкоємців за законом (та деяких інших осіб), коли одна особа у разі смерті іншої, яка є спадкоємцем за законом, до відкриття спадщини нібито заступає її місце і набуває права спадкування тієї частки у спадковому майні, яку отримав би померлий спадкоємець, якби він був живий на момент відкриття спадщини. Науковці визначають, що застосування спадкування за правом представлення можливе лише у разі спадкування за законом [10, с. 109].

Основні засади спадкування за правом представлення виглядають так: онуки (правнуки) спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка б належала за законом їхнім матері, батьку (бабі, діду), якби на момент відкриття спадщини вони були б живими; прабаба, прадід спадкують ту частку спадщини, яка б за законом належала їхнім дітям (тобто, бабі, діду спадкодавця), якби вони були живими на момент відкриття спадщини [9, с. 588].

Отже, можемо зробити висновок, що істотними рисами, що породжують відмінності між спадкуванням за законом та спадкуванням за заповітом є:

– історичний час виникнення, адже спадкування за заповітом виникло трохи пізніше, ніж спадкування за законом;

- щодо кола спадкоємців, то заповіт передбачає значно більшу кількість потенційних спадкоємців;
- під час складання заповіту фізична особа має бути дієздатною, проте під час спадкування за законом не має значення дієздатність особи спадкодавця;
- момент виникнення спадкування за законом настає лише в тих випадках, коли воно не змінене позиціями заповіту;
- юридичною підставою здійснення спадкування на засадах заповіту є розпорядження спадкодавця, тоді як

положення спадкування за законом визначають безпосередні приписи ЦК України;

- при спадкуванні за законом розмір спадкової частки кожного спадкоємця є рівним, що визначається законом, проте під час спадкування за заповітом такий розмір визначається самим спадкодавцем;
- на відміну від спадкування за заповітом спадкування за законом має свої особливості, пов'язані з обсягом прав осіб, які є спадкоємцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право : підруч. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 264 с.
2. Гражданское право : учеб. : в 3 т / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. Москва : Проспект, 2004. Т. 3. 784 с.
3. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар. Т. 12: Спадкове право / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Страйд, 2009. 554 с.
4. Цивільний Кодекс України від 06 січня 2003 р. № 435-IV/ *Верховна Рада України*. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 14.04.2021).
5. Орач Є.М., Тишик Б.Й. Основи римського приватного права: Навчальний посібник. Львів : Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, 2000. 238 с.
6. Янушевич Е.А. Понятие и содержание завещания. *Вестник Удмурдского университета*. 2006. № 6. С. 37.
7. Брукатський Л.К. Спадкове право України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Вид. Дім «Ін Юре». 2008. С. 27–28.
8. Ковальчук Я.В. Основні аспекти відмінності між спадкуванням за законом та спадкуванням за заповітом. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 198–201.
9. Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Старцев О.В. Цивільне право України / вид. 3-тє, переробл. і допов. 2011. 808 с.
10. Печений О. До питання про спадкування за правом представлення. 2012. *Проблеми цивільного права і процесу. Вісник* № 1 [68]. С. 108–117.